

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Т. В. Андрейчикова

Криворізький державний педагогічний університет, kdpu@kdpu.edu.ua

Науковий керівник: к. психол. н., доцент Н. М. Макаренко

Вступ. Основним завданням гуманізації освіти в Україні є розвиток людини як самобутньої особистості, спрямованої на самостворення і самоздійснення власного життя; людини, яка б могла бути самостійною у власних виборах, відповідальної за наслідки своєї поведінки і здатної відстоювати власну життєву позицію. Почуття власної гідності поряд із відповідальністю, свободою дій та вибору, гуманістичною спрямованістю і відчуттям справедливості складає основу соціально бажаних, суспільно очікуваних і високоадаптивних морально-етичних, ціннісних орієнтирів поведінки особистості на етапі дорослішання.

Отже, в умовах реформування та гуманізації освіти психологічно-педагогічна наука знаходиться в пошуку нових шляхів розвитку та виховання молоді. Враховуючи те, що сьогодні відбувається активний перерозподіл в ієрархії ціннісних орієнтацій підростаючого покоління, то і вихований процес зазнає значних змін. Сучасне виховання, ґрунтуючись на особистісно-орієнтований підхід та визнаючи самоцінність особистості, ставить перед собою мету – розвиток людини як неповторної особистості, що здатна стати творцем самої себе та свого життя. Варто відмітити, що орієнтація на формування особистості, якій притаманні основоположні морально-духовні цінності, в тому числі і почуття власної гідності, є умовою розвитку особи, з активною, самостійною громадською позицією. Питання морального розвитку особистості особливої актуальності набуває в молодшому шкільному віці, оскільки саме цей вік вважається сенситивним до розвитку моральних почуттів.

Виклад основного матеріалу. До проблеми морального виховання та формування почуття власної гідності особистості звертались такі науки як філософія, етика, педагогіка та психологія. Варто відмітити, що у психології почуття власної гідності розглядалось в контексті ряду різноманітних проблем, зокрема: як вид самоставлення, форма самоконтролю та самооцінки особистості (І. Бех, О. Колишко, П. Кравченко), моральна цінність людини та феномен самосвідомості (В. Савельєв, М. Юрій, В. Столін). В зарубіжній психології почуття власної гідності вивчалось: в контексті задоволення потреб особистості (А. Маслоу), як складова зрілої особистості (Г. Оллпорт), як компонент самооцінки (М. Вагнер), як змістове наповнення поняття «прийняти себе» (К. Роджерс). Також варто відзначити, що дослідження проведені у минулому столітті вітчизняними та зарубіжними науковцями доводять, що сензитивним періодом формування моральних якостей особистості є молодший шкільний вік (Л. Виготський, Л. Кольберг, Е. Еріксон, Л. Божович, Д. Ельконін, А. Бандура, І. Кон, В. Мухіна). Саме у цьому віці морально-етичні якості особистості можуть бути сформовані за допомогою цілеспрямованого впливу з боку дорослого, вихователя, вчителя. Отже, питання морального розвитку особистості особливої актуальності набуває в молодшому шкільному віці, оскільки саме цей вік вважається сензитивним до розвитку моральних почуттів. Враховуючи те, що соціум потребує життєздатних та самостійних людей, які водночас є творчими, практично-умілими, креативними з розвиненими почуттями власної гідності, відповідальності та совісті, тому пріоритетними напрямками виховання підростаючого покоління є морально-ціннісне виховання, яке сприятиме морально-соціальному розвитку особистості з перших років життя.

Людська гідність є первинною та визначальною для всіх інших соціальних та моральних цінностей. Сучасні дослідники пов'язують гідність людини з її особистістю як сукупністю високих моральних якостей і високим інтелектуальним розвитком.

Варто відмітити слухність думки І. Д. Беха, який визначає гідність як усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення [1, с. 158].

Можна також погодитись із думкою Л. М. Кулакової про те, що індивід відчуває себе особистістю, коли усвідомлює власну гідність. Разом з тим особистість знаходить особистісний смисл у діяльності. Тобто усвідомлення того, хто ми є, відчуття власної гідності відбувається через взаємозв'язок з іншими, через стосунки з оточуючими в межах певних етнічних груп, культур. Саме у сучасному соціальному просторі самосвідомість виступає на рівні захисту власного «Я», відповідності «образу Я» його життєвому еквіваленту, розкривається як статус індивіда у певній надіндивідуальній цілісності, що охоплює суб'єктивний час, особистісну діяльність, культуру.

В контексті нашого дослідження варто відмітити, що молодший шкільний вік є, як правило, сприятливим для цілеспрямованого, послідовного та систематичного виховання морально-етичних та гуманних якостей особистості. Характерною ознакою молодшого шкільного віку є підвищена чутливість до зовнішніх впливів, віра в істинність всього, що говорять і чому вчать дорослі. На формування самооцінки та самоусвідомлення молодшого школяра впливає те, що сприйняття Я-образу невіддільне від позитивного стороннього схвалення особи дитини. Тобто, дитина творить свій образ відповідно до тих соціальних уявлень про моральні та фізичні якості людини, які надходять ззовні, від найближчого авторитетного оточення. В зв'язку із чим його емоційно-ціннісне ставлення до себе залежить від впевненості в тому, що він хороший.

Почуття власної гідності молодшого школяра являє собою моральне почуття, яке базується на емоційно-ціннісному ставленні до себе та до оточуючих. Також воно має складну структуру, що включає в себе такі конструкти: самоцінність, моральну самооцінку та самоповагу, моральний самоконтроль. Враховуючи зазначене, формування почуття власної гідності у молодшому шкільному віці проходить під впливом багатьох факторів.

Почуття власної гідності, як зазначає І. С. Кон, «залежить від власного життєвого досвіду особистості, її практичної діяльності, у ході якої складаються як її моральні поняття, так і моральні почуття, звички й інші неусвідомлювані компоненти моральної поведінки. Сутність моральності розкривається у вчинках і формується вчинками ж» [4, с. 217]. Можемо погодитись із твердженнями Л. М. Кулакової, що основним шляхом формування почуття честі й власної гідності, є шлях самоствердження, пройдений конкретною особистістю [4, с. 218].

Розглядаючи питання формування почуття власної гідності у молодших школярів Л.М. Кулакова вказує на умови, необхідні для ефективного становлення такої особистісної якості [4, с. 217]:

- створення для учнів в межах сім'ї та школи, іншого соціального оточення та сфер комунікації справжніх демократичних, гуманістичних умов прояву власної активності;
- організація різнобічної морально повноцінної діяльності молодшого школяра, в основі якої закладені елементи формування самосвідомості, адекватної самооцінки, самоствердження і самореалізації його особистості;
- зміна соціального ставлення щодо формування почуття власної гідності в родині, школі, позашкільних навчальних закладах та організаціях;
- формування національної самосвідомості, плекання етнокультурних традицій регіону, нації, держави.

Відмітимо, що вирішальну роль у формуванні самосвідомості та почуття власної гідності дитини відіграє сім'я, яка, в ідеалі, має створювати відповідний моральний клімат та умови прийнятні для адекватного морально-емоційного та духовного розвитку дитини. Як стверджує П.Кравченко: «Коли моральне середовище ненормальне, то почуття гідності розбивається об «підводне каміння» на шляху розвитку дитини. Зберегти в сім'ї власну гідність — це означає зберегти ту основу, без якої людина елементарно невільна. Водночас

почуття гідності необхідне для послідовного й цілісного формування морального світу індивіда, його уявлення про свободу» [2, с. 3].

Оскільки для учнів молодших класів притаманним є інтерес до всього нового, прагнення якомога більше дізнатись про навколишній світ, сформувати власний світогляд та світобачення, тому важливу роль на цьому етапі формування почуття власної гідності належить школі, зокрема педагогу, який може стати незаперечним авторитетом. Створюючи адекватний навчально-виховний простір, використовуючи оптимальні методи виховного впливу на дітей молодшого шкільного віку, педагог збагачує їх духовний світ та допомагає у визначенні таких понять як добро, зло, благородство, честь, гідність, самоцінність.

Результати численних психолого-педагогічних досліджень, зокрема, І. О. Трухіна, свідчать, що молодший шкільний вік у житті дитини відзначається «позитивною спрямованістю інтересів і настанов, є дуже сприятливим об'єктом формування позитивних звичок поведінки, але їх моральні погляди ще не стали переконаннями, не мають достатньо узагальненого характеру», тому навчально-виховна робота з молодшими школярами повинна бути спрямована на створення підґрунтя формування громадянської позиції, а саме, забезпечення умов для накопичення суспільно-корисних знань та формування вмій свідомо оцінювати власні дії та давати об'єктивну оцінку поведінці інших» [5, с. 262].

Формування почуття власної гідності у молодшому шкільному віці великою мірою залежить від зовнішніх настанов і оцінок з боку дорослого (переважно вчителів), корелює із самооцінкою, оцінкою молодшого школяра в колективі, з набуттям соціальних навичок самоконтролю, корекції власної поведінки, відчуттям «Ми». Молодший шкільний вік, будучи сенситивним для формування почуття власної гідності, є тільки початковим етапом у становленні даної особистісної якості. З переходом у підлітковий вік почуття власної гідності все більше починає визначатися сформованими ціннісно-

смысловими орієнтирами, внутрішніми морально-етичними поглядами, незалежним ставленням, відношенням.

Одним із важливих механізмів формування почуття власної гідності в молодшому шкільному віці є рефлексія [1, с. 153]. Як головне динамічне новоутворення віку, що переважно визначає поведінковий та особистісний розвиток, рефлексія дає можливість аналізувати, сприймати та оцінювати самого себе, ідентифікувати себе з іншими, «побачити себе очима інших», передбачати реакцію і поведінку як власну, так і інших людей, моделювати ситуації вибору і прийняття рішення, бути завбачливим у власній поведінці, оцінювати власні вчинки з позиції соціальних норм, правил поведінки. Завдяки рефлексії відбувається перехід від конкретно-ситуативної самооцінки до узагальненої, такої, що характеризує особистість в цілому.

Слід зазначити, що на формування почуття власної гідності впливає система факторів, які взаємопов'язані між собою [6, с. 125]:

1. Об'єктивні суспільні фактори – соціально-економічні умови розвитку особистості; характер діяльності, в яку включена особистість; демографічні умови; культурні можливості (ступінь віддаленості від осередків культури).

2. Суб'єктивні фактори розвитку особистості – психологічні особливості особистості (задатки, здібності, характер); зміст духовного життя (світогляд, політичні, правові, моральні погляди і норми, ставлення до цінностей та ідеалів, сімейні традиції); культурний рівень: освіта, рівень вихованості тощо.

3. Суб'єктивні зовнішні впливи – сім'я, вчителі, однокласники, друзі, сусіди, засоби масової інформації, культурно-виховні заклади.

Для накопичення особистістю особистого досвіду відносин гідності й честі необхідно створити таку систему виховних впливів і такі соціальні умови (педагогічні, психологічні, правові й ін.) діяльності кожному учневі, у яких буде відбуватися зрушення від прямих зовнішніх вимог до самостійних спонукань, від довільної саморегуляції до мимовільної саморегуляції, від оцінок інших людей до моральної самооцінки.

Основними із цих умов і методів є [3, с. 497].

1. Моральна освіта молодших школярів і формування в їх свідомості відповідних зразків людей з розвиненим почуттям честі й гідності.

2. Накопичення досвіду моральних переживань, пов'язаних з почуттям честі й власної гідності.

3. Самоствердження особистості в різноманітних сферах життєдіяльності, охарактеризованому як основний шлях формування почуття власної гідності.

Почуття власної гідності формується, зміцнюється й розбудовується тільки через утвердження в будь-якому виді діяльності або спілкуванні, де школяр досягає певного успіху (проявляє компетентність), одержує схвалення інших (імponує іншим), а також відчуває емоційне задоволення від зробленого.

Висновки. Таким чином, почуття власної гідності дитини – це складний морально-емоційний процес усвідомлення дитиною цінності своєї особистості. Створюючи адекватний навчально-виховний простір, який має базуватись на загальнолюдських цінностях, заснованих на принципах моралі цивілізованого світу та, водночас, на принципах української національної ідеї, педагогам та батькам слід пам'ятати, що почуття власної гідності необхідно утверджувати та розвивати з раннього дитинства. Почуття власної гідності формується в процесі виховання та самовиховання, самопізнання та самооцінки, в основі якої лежать рефлексивні процеси розуміння дитиною, що вона собою являє, які моральні якості їй притаманні. Почуття власної гідності є складним динамічним ціннісно-смісловим утворенням в структурі особистості та поведінки людини, основу якого складають засвоєні та відрефлексовані морально-етичні стандарти поведінки, прагнення до самореалізації, самоствердження, належний рівень самооцінки, сформована мотивація на досягнення успіху.

Література:

1. Бех І.Д. *Виховання особистості*: підручник. К: Либідь, 2008. 848 с.
2. Кравченко П. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття. *Філософські обрії: науково-теоретичний часопис*. 2003. Вип. 9. С. 1–5.
3. Кулакова Л.М. Емоційно-моральний розвиток як підґрунтя формування почуття власної гідності у молодших школярів. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. 2014. Том. X. Вип. 26. С. 490-502.
4. Кулакова Л.М. Психологічні особливості розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Випуск 2. С. 216-221

5. Трухін І.О. *Основи шкільного виховання: навчальний посібник*. К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
6. Фрадинська А. П. Соціально-психологічні чинники духовного зростання особистості в юнацькому віці. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 123-126.